

LEO FROBENIUS A GIRONA?

ETNÒLEG I ARQUEÒLEG, VA BARREJAR LA CURIOSITAT CIENTÍFICA AMB LA PASSIÓ AVENTURERA

El primer terç del segle xx regalà a la història tot un seguit d'homes excepcionals que destacaren per la seva persistent curiositat, resistència física, valor, audàcia, gosadia –moltes vegades vorejant la inconsciència– i sovint també per la seva gran convicció i personalitat.

JOAN BARBARÀ I PUIG > TEXT

Exploradors intrèpids i aventurers, naturalistes i arqueòlegs (molts d'ells autodidactes), militars il·lustrats i escriptors contribuïren de forma molt diversa, amb les seves expedicions, experiències i relats al fet que avui puguem tenir un coneixement més exacte del nostre planeta.

Des d'aleshores, noms com ara Ernest Shackleton, Roald Amundsen, Robert Scott, Otto Rahn, Roy Chapman Andrews o Thomas Edward Lawrence formen part del nostre imaginari col·lectiu.

Un d'aquests homes excepcionals, que barrejava la curiositat científica amb la passió aventurera, conreant eventualment la seva faceta d'espia (va col·laborar intensament amb els serveis secrets alemanys i turcs durant la primera gran guerra), podria haver estat a Girona l'agost de 1934. Ens referim a Leo

Viktor Frobenius, un eminent etnòleg i arqueòleg berlinès conegut internacionalment com el *Lawrence d'Àrabia alemany*.

Leo Frobenius i l'expedició xiv

Del 30 de juny al 8 d'agost de 1934, el Forschungsinstitut für Kulturmorphologie (FK), actual Institut Frobenius, va organitzar l'expedició xiv, que tenia per objectiu estudiar els principals jaciments arqueològics del sud de França, així com els abrics i les coves de la roca dels Moros, a les Garrigues, i el

Des de l'Arieja van entrar a Catalunya per la Cerdanya, i la primera població de la qual tenim constància gràfica que hi van estar és Puigcerdà

>> *Leo Viktor Frobenius.*
(29 de juny de 1873 - 9 d'agost de 1938).

barranc de la Valltorta, a la comarca de l'Alt Maestrat.

Aquesta sortida de recerca promoguda per l'FK per primera vegada no va ser liderada pel seu fundador, Leo Frobenius, que fins al 1933 havia participat en totes les expedicions que el prestigiós institut alemany havia realitzat, principalment a diferents llocs de l'Àfrica com ara el Congo, Sudan,

Nigèria, Camerun, Eritrea, Líbia, Mali, Togo, Zàmbia, Zimbabwe, Lesotho, Moçambic, Namíbia...

El grup que va sortir de Frankfurt l'últim dia de juny de 1934 estava format per tres cotxes Ford molt ben equipats i set especialistes: tres homes, que eren els conductors dels vehicles, i quatre dones. Segons sembla el cap científic de l'expedició era l'etnòleg Ewald Volhard, i l'acompanyaven Douglas Claughton Fox, un fotògraf nord-americà, i un grup d'experts pintors i dibuixants: Alfons Bayrle, Kähte Marr, Elisabeth Charlotte Pauli, Erika Trautmann (vinculada al cercle més proper de Hermann Göring) i Maria Weyesberg, persona de màxima confiança de Leo Frobenius, que a banda de dibuixar havia de prendre nota de les incidències del viatge i documentar per escrit les troballes que anessin fent durant el trajecte.

Només de sortir i abans d'arribar al primer objectiu científic del viatge, el grup mostrà un gran interès a realitzar fotografies dels llocs per on anaven passant; així, al magnífic arxiu fotogràfic de l'Institut Frobenius, que té catalogades més de 70.000 imatges de l'època, avui podem trobar-hi fotos de totes les ciutats franceses que va creuar la missió arqueològica alemanya en el seu camí cap a les coves de Teyjat, que són les primeres que varen inspeccionar. A mesura que passaven els dies varen anar cobrint tots els objectius científics marcats en el full de ruta, fins a arribar a les coves de Mas d'Azil i Niaux. Des de l'Arieja varen entrar a Catalunya per la Cerdanya, i la primera població de la qual tenim constància gràfica que hi varen estar és Puigcerdà, on feren una fotografia que, tot i que està documentada, no s'ha pogut conservar.

De camí cap a la roca dels Moros a les Garrigues, els set investigadors alemanys varen fer una altra aturada a les nostres comarques, concretament a la comtal vila de Ripoll, on varen visitar el monestir. Malgrat que no consta a la documentació de l'Arxiu Comarcal del Ripollès que cap mitjà de comunicació se'n fes ressò, sabem que el pas de l'expedició de l'FK pel municipi va aixecar un gran enrenou, principalment entre la quitxalla, que envoltava la caravana de vehicles observant-la amb gran

FROBENIUS-INSTITUT, FRANKFURT AM MAIN

>> L'arribada dels expedicionaris a Ripoll durant el juliol de 1934.

curiositat. Aquest fet, el monestir i el centre de la vila varen ser captats per l'objectiu de Douglas Claughton Fox i els seus companys, els quals varen realitzar dotze fotografies que avui es conserven a Frankfurt i es poden consultar per Internet.

El grup va realitzar la ruta prevista i, amb els deures fets, abans de tornar cap a casa va passar per Barcelona, on es va reunir amb Leo Frobenius, que no va poder esperar que l'equip arribés a Frankfurt per saber si els investigadors havien assolit els objectius previstos i va voler conèixer de primera mà quins havien estat els resultats de la recerca.

No se sap exactament quin va ser el motiu concret de la presència del fundador de l'FK a Barcelona l'agost del 1934, ni si va aprofitar l'estada a la capital catalana per reunir-se amb Pere Bosch i Gimpera, director aleshores del museu d'arqueologia, un col·lega amb qui Frobenius volia col·laborar i

amb qui, malgrat l'evident distància ideològica, mantenia una cordial relació professional.

El que sí que sabem de la trobada a Barcelona del grup de l'FK i el seu fundador es que, més enllà de les qüestions estrictament acadèmiques, va ser molt distesa; a l'arxiu fotogràfic de l'Institut Frobenius hi ha imatges en què es pot veure l'etnòleg i explorador berlinès abillat amb els seus característics pantalons curts i passejant amb els membres de l'expedició pel centre de la ciutat.

Fora de programa –els objectius de l'expedició ja havien estat coberts–, els set investigadors i Leo Frobenius, segons alguns estudiosos, iniciaren junts el camí de retorn cap a Alemanya. Sortint de Barcelona, quan ja feia alguns quilòmetres que havien deixat enrere la zona urbana, els arqueòlegs varen decidir fer un recés en una platja indeterminada del Barcelonès o el Maresme. Aquí és on algú va fer una fotografia gairebé bucòlica en què es pot veure Leo Frobenius i el guix de l'expedició asseguts a la sorra amb una ampolla de vi i un cànir d'aigua mentre Erika Trautmann beu amb porró. Aquesta és l'última imatge conservada a l'arxiu de l'Institut Frobenius on apareix l'eminent etnòleg berlinès, tot i que abans de deixar Catalunya el grup encara va documentar gràficament el

Malgrat que cap mitjà de comunicació se'n fes ressò, sabem que el pas de l'expedició de l'FK per Ripoll va aixecar un gran enrenou

QUI VA SER LEO FROBENIUS?

Leo Frobenius (Berlín, 1873 – Biganzolo, 1938) fou un arqueòleg, etnòleg i explorador alemany especialitzat principalment en la cultura africana. Fill d'un oficial prussià, ja de ben jove mostrà interès per col·leccionar objectes procedents de l'Àfrica. De formació autodidacta (mai va arribar a acabar l'escola secundària), fou un gran lector i s'interessà per l'obra d'autors com ara Heinrich Schurtz, Richard Andree i Heinrich Schliemann.

Entre 1904 i 1935 organitzà dotze expedicions a l'Àfrica amb l'objectiu principal d'estudiar pintures rupestres i art i cultura africanes. En desenvolupar la teoria del difusionisme cultural, formulada anys abans, entre d'altres, per Friedrich Ratzel, Frobenius va ser un dels primers etnòlegs que va posar en crisi les bases del colonialisme i va contestar amb força la idea que els europeus havien trobat a l'Àfrica pobles veritablement salvatges i els havien portat la civilització.

Per aquest motiu i pels seus nombrosos estudis sobre la història d'Àfrica, Leo Frobenius és una figura molt respectada, fins i tot avui, en aquell continent, i ha exercit una notable influència sobre els teòrics del moviment de la negritud impulsat pel primer president del Senegal, Léopold Sédar Senghor, i pel poeta de la Martinica Aimé Césaire.

L'Àfrica va parlar (1913), *Atlàntida* (1921-1928), *Història cultural d'Àfrica* (1933) i el més popular *Decameró negre* (1910), que fins i tot fou portat al cinema el 1972, són quatre títols de referència dins la seva obra. Amb Douglas Claughton Fox, un dels membres de l'expedició que amb tota seguretat va ser a Girona, va publicar una extensa col·lecció de contes populars africans (*African Genesis-Folk Tales and Myths of Africa*, 1937), que en el seu moment van suposar una porta d'entrada d'aquesta literatura africana a la cultura europea.

Leo Frobenius és un personatge amb molts clars-curs: féu notables aportacions científiques però també protagonitzà sonades cantades, com quan anuncià el descobriment de l'Atlàntida en una expedició a Togo, el 1910.

Amic personal del kàiser Guillem II, Leo Frobenius desenvolupà el 1914 la seva faceta d'agent secret i organitzà una expedició a Aràbia i Eritrea que ha estudiat a fons la professora del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona Rocío Da Riva, que és també la investigadora que va trobar les fotografies de Girona a l'Arxiu de l'Institut Frobenius de Frankfurt.

Sota l'aparença d'una expedició científica, la missió encomanada a Frobenius el 1914 consistia a contrarestar la creixent influència d'anglesos, francesos i

italians a l'Àfrica nord-oriental i Aràbia i encoratjar la relació entre l'Imperi Otomà i les poblacions musulmanes del corn d'Àfrica i Sudan.

L'escamot, que estava format per uns disset homes de tres nacionalitats diferents acompanyats per un intèrpret, sortí el mes de novembre de 1914 de Constantinoble amb el tren que cobria la línia Berlín-Bagdad, va creuar amb camell les portes Cilícies i va arribar, passant pel Líban, fins a Damasc, on els agents es varen caracteritzar amb robes àrabs i adoptaren una nova identitat (Frobenius es feia dir Abdul Kerim Paixà). Com varen poder, els espies alemanys varen aconseguir travessar les línies enemigues fins a arribar a l'Arabicus Sinus d'Heròdot i Ptolemeu, on embarcaren en un falutx que els va portar, després d'un atzarós viatge de 42 dies, al port eritreu de Massawa.

Durant tot el trajecte, oficials del contraespionatge francès i britànic els varen seguir de prop però no varen aconseguir neutralitzar-los. Una de les millors anècdotes de l'expedició va tenir lloc mentre navegaven amb *dhow* per la mar Roja i els va abordar la patrullera francesa *Desaix*, que va regirar l'embarcació de dalt a baix sense trobar ni rastre dels agents alemanys, que s'havien amagat a la cisterna sanitària del vaixell.

Ja en terra ferma, les autoritats italianes retingueren el grup i els varen impedir arribar al seu darrer objectiu, la capital abissínia, on havien de contactar amb la isolada delegació alemanya per transmetre-li ordres concretes de la Triple Aliança. Les potències centrals volien convèncer el ras etiop que ataqués les forces aliades i que, després d'entrar al Sudan, creés les condicions necessàries per amenaçar els britànics a Suez. Vigilat i tot, Frobenius va estar a punt de sortir-se amb la seva quan, en combinació amb el capità del transatlàntic alemany *Christian X*, va aconseguir pujar-hi un transmissor i va anar de poc que no acabés connectant Addis Abeba amb Berlín. La intervenció de l'MI6, gairebé a l'últim sospir, va tirar per terra el darrer intent de Leo Frobenius de reeixir en la seva missió, i finalment va ser repatriat.

Malgrat que l'operació va fracassar, des d'aleshores els serveis d'intel·ligència aliats varen considerar sempre Leo Frobenius com un perillós agent que podia posar en perill la seva supremacia al nord-est d'Àfrica, i els alemanys, abans, durant i després de les dues grans guerres, també varen reconèixer-lo com un dels seus exploradors i acadèmics més valuosos de la primera meitat del segle xx.

>> Leo Frobenius, 1938.

BUNDESARCHIV, BILD 183-R29255 / CC-BY-SA

FROBENIUS-INSTITUT, FRANKFURT AM MAIN

seu pas per Arenys de Mar i la seva estada a Girona.

A Girona, els arqueòlegs de l'FK s'hi varen estar un temps indeterminat d'entre un i dos dies. En tot cas, després de fer un seguiment acurat de les dades del *bildarchiv* de l'Institut Frobenius, si tenim en compte que el grup venia de Barcelona i que, després de Girona, la següent aturada documentada la varen fer a Nimes, no sembla gaire probable que amb les comunicacions que hi havia aleshores poguessin fer aquest trajecte aturant-se a Arenys i a Girona, fent setze fotografies, i passar els tràmits duaners a la Jonquera sense fer nit entremig en alguna ciutat.

Seguint la seqüència fotogràfica de les imatges de Girona dipositades a la Universitat Johann Wolfgang Goethe de Frankfurt, veiem que la primera foto està tirada des del pont de Pedra, la qual cosa ens fa pensar que l'expedició podria haver passat pel Peninsular Grand Hotel, un establiment modern i funcional d'ambient cosmopolita que, en paraules d'Enric Mirambell, «tenia unes instal·lacions i serveis luxosos, que oferien la màxima comoditat i el més exigent confort». Cal recordar que el Peninsular era l'únic hotel de la ciutat que disposava d'ascensor i que tot just un any abans havia estat reformat completament per Ramon Nicolazzi.

A banda de la imatge de l'Onyar, el gruix de les altres fotos que l'equip de l'FK va fer de Girona es va centrar en el barri de Sant Feliu, el carrer Bellai-

>> Els cotxes de l'expedició de l'FK al barri de Sant Feliu de Girona durant l'agost del 1934.

re i Sant Pere de Galligants, on varen documentar un capitell i el començament de Pedret; van completar la sèrie amb algunes cases de pagès allunyades del centre històric, i amb una imatge del castell de Medinyà feta des de la carretera quan ja eren fora de la ciutat. De totes les fotografies que els investigadors alemanys varen realitzar, criden especialment l'atenció dues que varen fer dels tres vehicles en els quals viatjaven i que deixaren aparcats molt a prop de l'actual Cul de la Lleona.

Hem consultat l'hemeroteca i cal dir que ni *L'Autonomista* ni el *Diari de Girona*, els dos diaris que es publicaven a la ciutat l'agost de 1934, varen informar del pas de l'expedició XIV; d'altra banda, l'aiguat de 1970 va afectar greument els despatxos del Peninsular i es va perdre una gran quantitat de documentació antiga, entre la qual hi havia el registre de clients dels anys anteriors a l'esclat de la guerra.

El gruix de les fotos que l'equip de l'FK va fer de Girona es va centrar en el barri de Sant Feliu, el carrer Bellaire i Sant Pere de Galligants i Pedret

Sabem que Adolf Shulten i Constantin Koenen varen estar excavant a Empúries l'any 1905; que Hugo Obermaier, una altra gran icona de l'arqueologia alemanya de començament del segle XX, va visitar Banyoles el 1914, i tenim indicis fundats, però no evidències irrefutables, que Leo Frobenius va ser a Girona l'agost de 1934.

El catedràtic de prehistòria de la Universitat de Barcelona F. Gracia Alonso, probablement el principal estudiós de les dues expedicions que l'FK va realitzar a l'Estat espanyol el 1934 i el 1936, afirma en un documentat article publicat a la revista *Pyrenae* l'any 2009 que Leo Frobenius va tornar cap a Alemanya amb els set membres de l'expedició XIV, però els papers de Maria Weyesberg dipositats a la Universitat de Frankfurt que Joaquim de la Mata i Ruth Baier han pogut consultar recentment no hi fan cap referència, i l'extens arxiu d'imatges de l'Institut Frobenius perd el rastre del famós arqueòleg i espia berlinès en una platja del Barcelonès o el Maresme. Les fotos dels tres cotxes Ford aparcats un dia d'agost de 1934 a la plaça de Sant Feliu pertanyents a l'equip d'investigadors de l'FK revelen l'estada del grup a la ciutat, però no aclareixen la incògnita de la presència del Lawrence del Aràbia alemany a Girona, una qüestió que quedarà de moment irresolta fins que no apareguin noves proves.

Joan Barbarà i Puig
és estudiós de la cultura.